

Лекція 13

Тема 4.3. Держава і право України в період нової економічної політики (1921-1929 рр.)

Тема 4.4. Держава і право УРСР у період панування командно- адміністративної системи управління (30-ті роки ХХ ст.)

1. Нова економічна політика та її законодавче оформлення.
2. Утворення СРСР. Правові основи входження УРСР до складу СРСР. Конституція СРСР 1924 р.
3. Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. ВУЦВК. Раднарком УРСР. Місцеві органи влади та управління.
4. Утвердження в СРСР наприкінці 20-х на початку 30-х років бюрократичної командно-адміністративної системи управління та культу особи Й. Сталіна.
5. Індустріалізація і насильницька колективізація сільського господарства, їх законодавче оформлення.

Література:

1. Історія держави і права України /За ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер 2006, лекція 13 §§ 3-6; лекція 14 §§ 1-2
2. Заруба В. М. Історія держави і права України.- К.: Істина 2006, тема 8.
3. Іванов В. М. Історія держави і права України. К.: МАУП 2003, частина II , 11.1 - 11. 2.

1. Започаткована в роки війни політика «воєнного комунізму», з її продрозкладкою» з кожним днем поглиблювала прірву між владою та основною масою населення, стала причиною наростання політичної і економічної нестабільності в країні після закінчення громадянської війни.

Вихід був знайдений у введенні нової економічної політики.

Поява непу як нової моделі господарювання була зумовлена низкою об'єктивних причин:

- 1) закінчення бойових дій, перехід до мирного будівництва, початок відбудови господарства вимагали зміни акцентів у економіці;
- 2) кризовий стан економіки, що мав тенденцію до посилення негативних явищ, стимулював відхід від воєнно-комуністичної доктрини;
- 3) невдоволення селянства продрозкладкою, що періодично виливалось у збройні виступи проти існуючої влади.

Питання продрозкладки – це не тільки соціально-економічна проблема, а й проблема військова (77% особового складу Червоної армії цього періоду – селян)

4) спад світового революційного руху вичерпав надії на швидке здійснення світової революції і допомогу західного пролетаріату, що змусило більшовицький режим дотримуватися гнучкішої лінії в ставленні до селянства.

Основні напрями і завдання непу визначив X з'їзд РКП(б) , який відбувся у березні 1921 р.

Спочатку неп розглядався більшовицькими теоретиками як тактичний хід, тимчасовий відступ, і лише згодом – як один із можливих шляхів до соціалізму.

Неп – це комплекс заходів періодичного періоду, який передбачав:

- заміну продрозкладки проподатком;
- використання товарно-грошових відносин - формування ринку;

- кооперування трудящих;
- запровадження госпрозрахунку, посилення особистості зацікавленості у результатах праці;
- тимчасовий допуск капіталістичних елементів у економіку.

Компартія України та керівники уряду республіки ухвалили нову економічну політику. Вже в березні 1921 р. були визначені заходи щодо її здійснення в аграрному секторі.

27 березня 1921 р. надзвичайна сесія ВУЦВК прийняла постанову про введення продовольчого податку, а Раднарком України визначив його норми і обсяги: 117 млн. пудів хліба замість 160 млн. пудів за продрозкладкою, передбаченою на цей же рік. При цьому 18 млн. пудів держава віддавала у розпорядження місцевих Рад для надання допомоги сільській бідності.

Проте, слід відзначити, що перехід до продподатку в Україні мав свої особливості. Вони полягали у тому, що відсутність (через посуху і неврожай) товарної продукції у більшості селян зумовила повернення до адміністративно-примусових методів хлібозаготівель

Лише поява товарних лишків у більшості селян після врожаю 1922 р. дала змогу фактично реалізувати ідею продподатку. Впровадження непу привело до певного покращення економічного становища України. **До 1926-27 р. в Україні був досягнутий довоєнний рівень розвитку промислового і с/г виробництва.**

2. Унаслідок більшовицького перевороту 1917 р. на території колишньої Російської імперії утворилися радянські республіки, домінантне становище серед них належало РСФРР.

Об'єднання національних республік, уніфікацію їхніх державних структур більшовики вважали необхідною умовою перемоги світової пролетарської революції. Ці прагнення швидко втілювалися у практиці.

Так, **12 грудня 1917 р.** I Всеукраїнський з'їзд Рад визнав «Українську республіку як **федеративну частину** Російської республіки»

- 1 червня 1919 р. Всеукраїнський ЦВК ухвалив резолюцію про **військовий союз** радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії;
- 27 січня 1920 р. постановою Всеукрревкому та території України поширювалась дія декретів РСФРР, що стосувалися військової народногосподарської, продовольчої, фінансової сфер, функціонування органів влади;
- **28 грудня 1920 р.** укладений «Союзний робітничо-селянський договір» між РРФСР і УРСР про **військовий і господарський союз.**

За умовами договору керівництво найважливішими сферами української економіки й обороною республіки фактично покладалось на органи державної влади РСФРР. Такі договори РСФРР уклала і з іншими республіками .

28 березня 1922 р. Декретом ВУЦВК громадянам РСФРР та громадянам інших республік надавалися рівні з українськими громадянами права і обов'язки, тобто фактично **визнавалось єдине спільне громадянство.**

Водночас українське керівництво на чолі з Х. Раковським, прагнучи зберегти за собою вплив на події у республіці, наполягало на усуненні тенденцій обмеження суверенітету УРСР. **11 березня 1922 р.** прийнята **постанова ЦК КП(б)У про необхідність конкретизувати відносини між РСФРР і УРСР.**

У серпні 1922 р. в Москві було створено спеціальну комісію для вироблення засад об'єднання. Невдовзі вона прийняла запропонований Й. Сталіним проект, який передбачав входження радянських республік у Російську Федерацію на **автономних правах.**

Проти цього проекту виступило керівництво республік, а також

В. Ленін, який запропонував покласти в основу державного союзу принцип федерації, створити «федерацію рівноправних республік».

Договір про утворення Союзу РСР був підписаний у Москві на I з'їзді Рад СРСР 30 грудня 1922 р. членами делегацій РСФРР, УРСР, Закавказької СФЕР, Білоруської СРР. (всього 86 підписів).

З'їзд затвердив також Декларацію про утворення Союзу РСР.

Звернення юридичного оформлення союзу відбулося на II Всесоюзному з'їзді Рад із прийняттям **31 січня 1924 р. Конституції СРСР**. Її основу становили Декларація про утворення СРСР і Договір про утворення СРСР.

Створення СРСР істотно вплинуло на державно-правовий статус України. «Союз рівноправних республік» дуже швидко перетворився на жорстко централізовану державу. Фактично державний суверенітет союзних республік був ліквідований.

3. Верховним органом влади в УРСР і надалі залишався **Всеукраїнський з'їзд Рад**. Після утворення СРСР він мав керуватися постановами Всесоюзних з'їздів Рад, рішеннями монополюючої Комуністичної партії.

Виключною компетенцією з'їзду було затвердження, зміна й доповнення Конституції УРСР. Так, **XI Всеукраїнський з'їзд Рад (травень 1929 р.) затвердив нову Конституцію УРСР**, підґрунтям якої стали союзна Конституція. Рішенням з'їзду змінювалися кордони УРСР, встановлювалися кордони й остаточно затверджувалася Конституція Молдавської АСРР (утвореної складі УРСР **12 жовтня 1924 р.**)

Всеукраїнський з'їзд Рад обирав ВУЦВК, а з 1926 р. також представників від України до Ради національностей СРСР

Спочатку відповідно до Конституції 1919 р. з'їзди збиралися щорічно, а з 1926 р. – один раз на два роки.

Між Всеукраїнськими з'їздами Рад **верховним законодавчим, розпорядчим і виконавчим органом України був ВУЦВК**. Сесії ВУЦВК збиралися спочатку раз на два місяці, пізніше згідно Положення про ВУЦВК з 1924 р та Конституцією 1929 р. – тричі на рік.

Згідно з Конституцією 1929 р. ВУЦВК керував усіма галузями державного, господарського й культурного будівництва, затверджував бюджет УРСР, встановлював план розвитку народного господарства республіки, розглядав питання про часткові зміни Конституції УРСР, затверджував проекти кодексів, усіх законодавчих актів тощо.

Між сесіями ВУЦВК вищим законодавчим, виконавчим та розпорядчим органом була **Президія ВУЦВК**.

Розпорядчим і виконавчим органом ВУЦВК, який здійснював загальне управління республікою, була Рада Народних Комісарів УРСР. Конституція УРСР 1929 р. наділяла РНК правом видавати законодавчі акти й постанови, обов'язкові до виконання на всій території УРСР.

Дедалі більше влади зосереджувалось у загальносоюзних органах

Місцевими органами влади відповідно до Конституції 1919 і 1929 р. **були Ради і з'їзди Рад та їх виконавчі комітети.**

Управління галузями місцевого господарства і соціально-культурного життя здійснювали відділи виконкомів.

Місцеві радянські органи створювалися відповідно до адміністративно-територіального поділу України, який у період 20-30 років зазнав неодноразових змін.

Початок адміністративно-територіальної реформи був покладений переходом у 1922 – 1925 рр. **від чотириступеневої (центр-губернія-повіт-волость) до триступеневої (центр-округ-район) системи управління.**

У 1925 р. в Україні було створено 41 округ, 680 районів, понад 10 тис. сільрад.

У серпні 1930 р. розпочався перехід до **двоступеневої системи** управління (центр-район).

Зрештою очевидність недоліків такої системи призвела до наступних змін.

Протягом **1932 р. було створено сім областей**: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську, Одеську, Донецьку та Чернігівську.

Отже, відбувся перехід на триступеневу (центр-область-район) адміністративно-територіальну систему управління, яка існує й донині.

4. В кінці 20-х на початку 30-х років в СРСР утверджується господарський механізм, повністю відірваний від ринкової економіки. Він характеризується високим ступенем централізації управління народним господарством, застосуванням адміністративно-командних методів управління. Такі методи керівництва вели до позбавлення підприємств економічної самостійності, монополізації центром управління промисловості республіки (Республіканські наркомати керували тільки так званою місцевою промисловістю)

Майже вся економіка України контролювалася центральними органами влади. Створювалася командна економіка з найвищим ступенем централізації Опір «генеральній лінії» на здійснення індустріалізації та колективізації сільського господарства сталінські ідеологи розцінювали як небезпечний опортунізм. Почалися широкомасштабні репресії. У **1928 р.** було організовано так звану шахтинську справу.

Над «шахтинцями» - в основному спеціалістами з М. Шахти – було проведено показовий судовий процес

В кінці 20-х на початку 30-х років політична система Радянського Союзу фактично перетворилася на тоталітарну, яку дослідники **називають режимом особистої влади Сталіна.**

Невід'ємною частиною цієї системи став репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси під жорстким контролем.

Масові репресії були захисною реакцією тоталітарного режиму, оскільки при наявності широкої опозиції цей режим не зміг би забезпечити свого існування.

Цією ж постановою скасувалась Всеукраїнська надзвичайна комісія ДПУ утворювалась при НКВС.

Роль ДПУ посилилась після ліквідації в грудні 1930 р. НКВС УРСР.

При ДПУ створено Головне управління робітничо-селянської міліції.

5 Досягнута під час непу соціально-економічна стабільність дала змогу більшовицькій партії у **грудні 1925 р. на XIV з'їзді ВКП(б) проголосити курс на індустріалізацію**

Цей курс передбачав перетворення СРСР з аграрної країни на високорозвинену промислову державу.

Курс на індустріалізацію був об'єктивно необхідний, оскільки СРСР залишався економічно відсталим і знаходився у ворожому зовнішньоекономічному оточенні.

Заплановану модернізацію необхідно було проводити швидкими темпами, щоб по-перше, остаточно не відстати від капіталістичного світу, по-друге, для зміцнення обороноздатності, оскільки зовнішня загроза, на думку сталінського керівництва, залишалась ще досить реальною.

Труднощі індустріалізації полягали в тому, що СРСР міг розраховувати лише на власні джерела фінансування індустріалізації, не вистачало кваліфікованих кадрів, відсутність досвіду здійснення планової індустріалізації.

У **грудні 1927 р. XV з'їзд ВКП(б)** схвалив директиви першого п'ятирічного плану на 1928/29 -1932/33 рр. за якими середньорічні темпи приросту промислової продукції підвищувались до 20%.

Джерелами фінансування індустріалізації були:

- 1) перекачування коштів із легкої та харчової у важку промисловість;
- 2) податки з населення (для села надподаток – постійне зростання цін на промислові товари та зниження цін на с/г продукцію);
- 3) внутрішні позики, спочатку добровільні, а згодом – примусові;
- 4) розширення продажу горілки;
- 5) збільшення вивозу за кордон нафти, лісу, хутра та хліба;
- 6) режим економії (скорочення адміністративно-управлінських витрат);
- 7) експлуатація робітничого класу, селянства, інших верств населення, в'язнів ГУЛАГУ.

Селян не влаштовували високі ціни на продукцію державної промисловості, і вони різко зменшили обсяг закупівель. Селяни були невдоволені й державними заниженими цінами на хліб. **Взимку 1927-1928 рр. у країні спалахнула хлібозаготівельна криза.** Виробники хліба не погоджувались вести його на ринок. Запровадження тиску на селян аж до кримінального переслідування на початку 1928 р. дало змогу подолати кризу. В січні 1928 р. РНК СРСР за наполяганням Сталіна, ухвалив рішення про достроковий збір усіх платежів з селян. **Взимку 1928-1929 рр. в країні спалахнула друга хлібозаготівельна криза. Тоді Сталін відмовився від непу і перейшов до політики комуністичного штурму.**

У 1932-33 рр. в економіці країни склалося неймовірно тяжке становище.

Заплановані показники не були досягнуті. Щорічний приріст промислового виробництва в роки першої п'ятирічки в середньому склав 15,7%, а в 1933 р. скоротився до 5%.

Починаючи з 1933 р. політика комуністичного штурму припиняється. На другу п'ятирічку було заплановано середньорічні темпи приросту промислової продукції 13-14%.

Колективізація сільського господарства з самого початку була задумана для того, щоб забезпечити нееквівалентний обмін між містом і селом, полегшити викачування селянських ресурсів до державного бюджету.

Курс на її здійснення проголосив ХУ з'їзд ВКП (б) у 1927 р.

Лозунг суцільної колективізації офіційно проголосив листопадовий (1929 р.)

УРСР було віднесено до регіонів, де колективізація мала завершитися **восени 1931 р., або найпізніше навесні 1932 р.**

Тільки застосування сили, погрози, обіцянки скорого заможного життя просували колективізацію уперед.

До 1 березня 1930 р. в Україні було примусово колективізовано 62,8% селянських господарств.

Шляхом колективізації також ставилося завдання ліквідувати заможне селянство – **головного ворога радянської влади.** У постанові ЦК ВКП (б) від 30 січня 1930 р. «Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» йшлося не про вибіркове «розкуркулювання», як це було у 1928-1929 р. , а про **«ліквідацію куркульства як класу».**

Перша хвиля репресій проти заможних селян прокотилася Україною у **січні-березні 1930 р.** Вона охопила райони, де нараховувалось 2,5 млн. селянських господарств, з яких було розкуркулено майже 62 тис.

Під час другої хвилі (**весна-літо 1931 р.**) було розстріляно, кинуто у тюрми чи табори, заслано у північні райони країни ще 150 тис. селян. Загалом було експропрійовано близько 200 тис. селянських господарств. Понад мільйона українських селян, репресованих радянською владою на початку 30-х років, близько 850 тис. депортували на Північ, де багато хто загинув.